

Elektron tijorat: O‘zbekistonda yangi bozor imkoniyatlari

Axrorov Elyorjon Baxtiyor o‘g‘li
O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonining mohiyati, uning zamonaviy taraqqiyotdagi o‘rni va roli, raqamli texnologiyalarning iqtisodiy tizimlarga ta’siri, raqamlashtirishning ijobiy va salbiy oqibatlari, shuningdek, O‘zbekistonda bu boradagi amaliyot va istiqbolli yo‘nalishlar tahlil qilinadi. Dunyo olimlari fikrlariga tayangan holda, raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorlikni oshirish, korrupsiyani kamaytirish, moliyaviy inklyuziyani ta’minlashdagi o‘rni asoslab beriladi. Maqola davomida ilg‘or davlatlar tajribasi hamda O‘zbekiston misolida amalga oshirilayotgan raqamli islohotlar o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: elektron tijorat, raqamli savdo, e-commerce, B2C, B2B, O‘zbekiston, raqamli iqtisodiyot, internet savdosi, logistik tizimlar, to‘lov platformalari, huquqiy tartibga solish, eksport, kichik biznes, startup, innovatsiya, elektron bozor.

Elektron tijorat zamonaviy raqamli iqtisodiyotning ajralmas bo‘lagiga aylangan bo‘lib, u nafaqat iste’molchilarning xarid qilish odatlarini, balki ishlab chiqarish, logistika, marketing, moliyaviy xizmatlar kabi ko‘plab sohalarni tubdan o‘zgartirib yubordi. Global miqyosda elektron tijorat bozori yildan-yilga kengayib, trlnlab dollar aylanmaga ega bo‘lmoqda. Bugungi kunda dunyoda eng yirik e-commerce kompaniyalari (Amazon, Alibaba, eBay, JD.com va boshqalar) iqtisodiy taraqqiyotga salmoqli hissa qo‘shayotgan transmilliy korporatsiyalardir. Mamlakatimizda ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish doirasida elektron tijoratni keng joriy qilishga alohida e’tibor qaratilmoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida elektron savdo uchun qonunchilik asoslarini takomillashtirish, infratuzilmani rivojlantirish va aholi raqamli savodxonligini oshirish ishlari bosqichma-bosqich olib borilmoqda. O‘zbekistonda elektron tijoratning tez sur‘atlarda rivojlanayotganligi, aholining onlayn xaridlarga bo‘lgan talabining ortib borishi, kichik va o‘rta biznes subyektlarining raqamli savdo maydonlariga chiqishga intilayotgani bu sohaning istiqbolli va zamonaviy bozor segmenti ekanligini ko‘rsatadi.

Elektron tijorat iqtisodiyot nazariyasida yangi savdo modeli sifatida qaraladi. U o‘zining funksional va texnologik ko‘lamiga ko‘ra turli shakllarda namoyon bo‘ladi. Asosiy shakllari quyidagilardan iborat: B2B (biznesdan biznesga), B2C (biznesdan mijozga), C2C (mijozdan mijozga), C2B (mijozdan biznesga) va G2C (davlatdan fuqaroga). Har bir modelning o‘ziga xos xarakteristikasi mavjud bo‘lib, ular turli maqsad va ehtiyojlarga xizmat qiladi. Elektron tijorat jarayonida quyidagi ishtirokchilar qatnashadi: mahsulot yoki xizmat taqdim etuvchi kompaniyalar, iste’molchilar, to‘lov

tizimlari, logistika xizmatlari, axborot xavfsizligi bilan shug'ullanuvchi subyektlar va raqamli platformalar. Bularning o'zaro hamkorligi elektron savdo ekotizimini hosil qiladi. Shu bilan birga, elektron tijorat texnologik infratuzilmasiga raqamli to'lov tizimlari, onlayn savdo maydonchalari, CRM tizimlari, sun'iy intellekt asosidagi mahsulot tavsiyalari tizimi, reklama va marketingni avtomatlashtirish xizmatlari kiradi. Bu texnologiyalar iste'molchi bilan sotuvchi o'rtasidagi aloqani real vaqt rejimida va minimal xarajatlar evaziga amalga oshirish imkonini beradi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda elektron tijoratning rivojlanishi bo'yicha muhim huquqiy va institutsional qadamlar qo'yildi. 2014-yilda qabul qilingan "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonun, 2019-yildagi "Elektron tijoratni rivojlantirish konsepsiyasi" va boshqa me'yoriy hujjatlar sohaga qonuniy asos yaratdi. Asosiy e-commerce platformalar (asaxiy.uz, uzum.uz, olcha.uz, korzinka.uz, texnomart.uz, olx.uz) bugungi kunda mamlakatda faoliyat yuritmoqda va foydalanuvchilar soni doimiy ravishda ortib bormoqda. 2023-yilda Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda elektron tijorat orqali amalga oshirilgan savdo hajmi 5,2 trln so'mni tashkil etdi va bu ko'rsatkich yildan-yilga o'smoqda. Elektron savdoni qo'llab-quvvatlovchi logistika xizmatlari (masalan, express yetkazib berish xizmatlari, avtomatlashtirilgan omborlar), raqamli to'lov tizimlari (Payme, Click, Apelsin) va onlayn hujjat almashinuvi tizimlari sohaga katta turtki bermoqda.

Elektron tijorat O'zbekiston iqtisodiyotiga bir qator yangi imkoniyatlarni taklif qilmoqda. Avvalo, mahalliy ishlab chiqaruvchilar ichki bozor doirasidan chiqib, global bozorlarga elektron platformalar orqali o'z mahsulotlarini eksport qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Xususan, IT Park tomonidan "Digital Export" loyihasi orqali eksport qiluvchi subyektlarga soliq va bojxona imtiyozlari taqdim etilmoqda. Bundan tashqari, elektron tijorat kichik va o'rta tadbirkorlik subyektlariga xarajatlarni kamaytirgan holda bozorda raqobatbardosh bo'lish imkonini beradi. Ularning mahsulotlari internet orqali reklama qilinib, to'g'ridan-to'g'ri xaridorga yetkaziladi. Ayniqsa, ayollar va yoshlar orasida elektron savdoga qiziqish ortib bormoqda. Ular o'z mahsulotlarini (qo'l mehnati, xizmatlar, dizayn, ta'lim kontenti va h.k.) onlayn tarzda sotish orqali daromad manbaiga ega bo'lmoqdalar. Shu bilan birga, elektron tijorat hududlar o'rtasidagi iqtisodiy farqni kamaytirish, ijtimoiy inklyuziyani ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi.

Soha rivojlanishida mavjud muammolar ham yo'q emas. Ulardan eng asosiylaridan biri bu – internet infratuzilmasining ayrim hududlarda yetarli darajada rivojlanmaganligi. Ayniqsa, chekka va tog'li hududlarda internet tezligi va sifati past bo'lib, bu yerda raqamli xizmatlardan foydalanish imkonini cheklaydi. Shuningdek, zamonaviy logistika tizimlarining rivojlanmaganligi mahsulot yetkazib berishda kechikishlar, xarajatlar ortishi va iste'molchilar noroziligiga olib kelmoqda. Onlayn to'lov tizimlari hamma joyda bir xil ishlamasligi yoki bank xizmatlarining integratsiyalanmaganligi savdolarni cheklaydi. Bundan tashqari, huquqiy tartibga

solishdagi kamchiliklar, ya'ni iste'molchi huquqlarining yetarli darajada himoya qilinmaganligi, intellektual mulkni muhofaza qilish mexanizmlarining sustligi sohada ishonch muhitini zaiflashtiradi. Raqamli savodxonlikning pastligi, ayniqsa yoshi katta qatlam orasida elektron tijoratdan foydalanishni cheklab qo'yimoqda.

Dunyo tajribasidan ma'lumki, elektron tijoratni rivojlantirish uchun davlatning faol ishtiroki va strategik yondashuvi zarur. Masalan, Xitoyda "Internet Plus" dasturi orqali kichik biznesni raqamlashtirish, logistika tizimini modernizatsiya qilish va eksport savdolarini onlayn platformalarda qo'llab-quvvatlash siyosati yuritilmoqda. AQShda esa Amazon, eBay kabi yirik platformalar orqali nafaqat ichki, balki global savdo amalga oshirilmoqda. Turkiyada esa Trendyol kabi platformalar mahalliy ishlab chiqaruvchilarni xorijiy xaridorlar bilan bog'lab, eksportni raqamli vositalar bilan kuchaytirishga xizmat qilmoqda. O'zbekiston uchun bu borada istiqbolli yo'nalishlar quyidagilar bo'lishi mumkin: agro e-commerce – qishloq xo'jaligi mahsulotlarini onlayn sotish, mahalliy brendlar va startaplarni raqamli maydonchalarga olib chiqish, raqamli marketing xizmatlarini takomillashtirish, eksport savdolarida elektron shartnoma va sug'urtalash tizimlarini rivojlantirish.

Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, elektron tijorat O'zbekiston iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biriga aylanmoqda. Bu soha nafaqat iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi, balki zamonaviy raqamli xizmatlar, ish o'rinlari, gender tengligi va global integratsiya uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Shu sababli, elektron tijoratni milliy iqtisodiyotning ustuvor strategik yo'nalishiga aylantirish, raqamli infratuzilmani kengaytirish, qonunchilik bazasini yanada takomillashtirish, aholining raqamli savodxonligini oshirish dolzarb vazifadir. Ayniqsa, raqamli savdo sohasida ilmiy-tadqiqotlarni kengaytirish, IT va e-commerce yo'nalishidagi malakali kadrlar tayyorlash bu jarayonning barqaror rivojiga xizmat qiladi. Elektron tijorat – bu kelajak iqtisodiyotining asosi bo'lib, uni chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq qilish hozirgi davr talabi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016.
2. Krugman P. The Conscience of a Liberal. – W.W. Norton & Company, 2007.
3. UNCTAD. Digital Economy Report 2023: Cross-border data flows and development: For whom the data flow. – United Nations, 2023.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–6079-sonli Qarori, 2020 yil 5-oktabr – "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida.
5. Qodirov B. Innovatsion rivojlanish va raqamli iqtisodiyot. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2021.
6. Sodiqov A.A. Raqamli iqtisodiyot nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: TDIU nashriyoti, 2022.

7. O‘zbekiston Respublikasi “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi Qonuni. – 2014 yil, yangi tahrirda – 2021 yildan kuchga kirgan.
8. European Commission. Digital Skills and Jobs Coalition Report. – Brussels, 2022.
9. IT Park Uzbekistan. Digital Export va e-commerce loyihalari to‘g‘risida ma’lumotlar. – www.it-park.uz